

Jacek Janusz Mrozek

Obligatoryjny system nauczania religii w szkołach publicznych w świetle wybranych konkordatów

Studia Prawnoustrojowe nr 29, 153-162

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jacek Janusz Mrozek

Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej – Zakład Komunikacji Społecznej

Wydział Humanistyczny UWM

Katedra Nauk Społecznych i Administracyjnych

Gdańska Szkoła Wyższa

Obligatoryjny system nauczania religii w szkołach publicznych w świetle wybranych konkordatów

Wprowadzenie

Nie trzeba zbytnio podkreślać, że edukacja współczesnego człowieka rozpoczyna się w domu rodzinnym, a następnie kontynuowana jest w szkole. W tym sensie szkoła staje się przedłużeniem rodziny. Problemem jest natomiast, czy wychowanie w ramach edukacji szkolnej ma być realizowane w harmonii z wychowaniem rodzinnym. Innymi słowy, czy wychowanie szkolne winno respektować system wartości uznawanych przez rodziców. Współczesne państwa rozwiązują ten problem poprzez ochronę praw rodzicielskich w zakresie wychowania swych dzieci zgodnie ze swymi przekonaniami religijnymi i moralnymi, a także poprzez ochronę praw dzieci, których – z natury rzeczy – reprezentują ich rodzice lub opiekunowie.

Co się tyczy nauczania religii w szkołach publicznych, stosowane są dziś dwa systemy tegoż nauczania, będące rezultatem przyjęcia przez poszczególne państwa różnych koncepcji rozwiązywania tego problemu w ramach pluralizmu kulturowego i religijnego.

Pierwszy z nich jest obligatoryjną formą nauczania religii w szkole publicznej i polega na tym, że religia jest traktowana jako zwyczajny przedmiot edukacji szkolnej, obowiązujący wszystkich uczniów z wyjątkiem tych, których rodzice składają wyrażone oświadczenia, iż nie życzą sobie, aby ich dzieci pobierały naukę religii w szkole. „Jest to – jak stwierdza Krzysztof Warchałowski – obligatoryjność względna”¹. Zda-

¹ Zob. K. Warchałowski, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, Lublin 1998; idem, *Nauczanie religii w formie obligatoryjnej w umowach konkordatowych z państwami europejskimi*, „Prawo Kanoniczne” 1997, nr 3–4, s. 203–238.

niem Józefa Krukowskiego, wynikają z tego następujące konsekwencje: obowiązek ciążyący na administracji szkoły umieszczania religii w normalnym planie lekcyjnym; obowiązek wystawiania ocen i wpisywania takowych na świadectwie szkolnym; zrównanie nauczycieli religii z nauczycielami innych przedmiotów; wynagradzanie nauczycieli religii z funduszu publicznego; wreszcie obowiązek współpracy szkoły z Kościołem w zakresie nauczania religii².

1. Konkordaty z Republiką Federalną Niemiec i jej krajami

Republika Federalna Niemiec jest państwem federacyjnym, którego poszczególne kraje związane (landy) posiadają szeroką autonomię zarówno w zakresie wewnętrznym, jak i na forum międzynarodowym. Ta ostatnia sprawia, że kraje te – zauważa K. Warchałowski – „posiadają podmiotowość w zakresie prawa międzynarodowego publicznego i mogą być stroną niektórych umów międzynarodowych, w tym umów konkordatowych”³. Normuje to treść ustawy zasadniczej RFN z 23 maja 1949 r.⁴ W art. 30 podkreśla ona *expressis verbis*, iż poszczególne kraje są kompetentne we wszystkich sprawach niezastrzeżonych przez konstytucję niemiecką. Wyliczając zaś kompetencje ustawodawcze Federacji, konstytucja nie wymienia spraw wyznaniowych. Z tego wynika, że w tych sprawach kompetentne są poszczególne kraje, przy czym prawo federalne ustala w tym zakresie tylko pewne ogólne ramy⁵.

1.1. Konkordat z III Rzeszą Niemiecką

Konkordatem, który zarówno w Niemczech, jak też w skali ogólnoeuropejskiej miał wyjątkowo duże znaczenie, był bezsprzecznie konkordat zawarty 20 lipca 1933 r. z Rzeszą Niemiecką⁶. Był to zresztą pierwszy układ międzynarodowy podpisany przez Hitlera, który 30 stycznia tegoż samego roku objął urząd kanclerski.

Oficjalne rozmowy w sprawie konkordatu zapoczątkował na zlecenie Hitlera wicekanclerz Rzeszy von Papen w kwietniu 1933 r. Stolica Apostolska była zainteresowana umową konkordatową, ponieważ chciała uzyskać gwarancje dla Kościoła katolickiego w Niemczech. 8 lipca strony parafowały tekst konkordatu, zaś 20 lipca 1933 r. został on podpisany. Zdaniem Tadeusza Włodarczyka, „błyskawiczne tempo pertraktacji w sprawie konkordatu można wyjaśnić jedynie faktem, że Pius XI oraz

² J. Krukowski, *Podmiotowość rodziców w zakresie religijnego i moralnego wychowania dzieci w ramach edukacji szkolnej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1997, nr 4, s. 129–147.

³ K. Warchałowski, *Nauczanie religii w formie obligatoryjnej...*, s. 203–204; por. też B. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1994, s. 119–121.

⁴ T. Włodarczyk, *Konkordaty. Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*, t. II, Warszawa 1986, s. 438.

⁵ Ibidem.

⁶ „Acta Apostolicae Sedis” (dalej: AAS) 25:1933, 389–414; przekład polski za: T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 569–576.

jego Sekretarz Stanu kardynał E. Pacelli, były nuncjusz apostolski w Monachium i Berlinie, chcąc pozyskać Hitlera do walki z komunizmem, zlekceważył normalne kanały dyplomatyczne, a także konsultacje z episkopatem i prowadził rozmowy bezpośrednio z von Papenem⁷.

Celem tak zawartego konkordatu było „umocnienie i rozwój przyjaznych więzi istniejących między Stolicą Apostolską a Rzeszą Niemiecką” oraz „dążenie do uregulowania stosunków między Kościołem katolickim a państwem dla całego terytorium Rzeszy Niemieckiej w sposób trwały i zadawalający obie strony”. Miał on też „uzupełnić konkordaty zawarte z poszczególnymi krajami niemieckimi” oraz stanowić dla nich „jednolite kryterium” przy załatwianiu konkretnych spraw⁸. Najważniejszy dla oceny całego konkordatu był art. 1: „Rzesza Niemiecka gwarantuje wolność wyznania i publicznego sprawowania religii katolickiej” oraz uznaje „prawo Kościoła katolickiego, w granicach ogólnie obowiązującego ustawodawstwa, do swobodnego załatwiania spraw i zarządzania nimi w granicach przysługujących mu kompetencji (*im Rahmen ihrer Zuständigkeit*)”⁹. Zgodnie z tym zapisem, działalność Kościoła katolickiego w Rzeszy nie mogła być sprzeczna z ustawodawstwem państwowym. Ustalenie to różniło się zatem istotnie np. od postanowienia konkordatu włoskiego z 1929 r., który w art. 1 stwierdzał, że Kościół ma możliwość swobodnego wykonywania swej jurysdykcji „zgodnie z normami konkordatu”¹⁰. Tym samym w Niemczech punktem odniesienia było obowiązujące prawo państwowe, a we Włoszech – przepisy konkordatu. Ponadto art. 2 konkordatu stwierdzał, że „w przeszłości zawieranie konkordatów z poszczególnymi krajami może być dokonywane wyłącznie za zgodą Rządu Rzeszy”¹¹, ograniczając w ten sposób swobodę działania rządów krajowych.

Następne artykuły (3–33) uregulowały wiele spraw szczegółowych, w tym zagadnienie dotyczące szkół publicznych. I tak we wszystkich szkołach podstawowych, zawodowych, średnich i wyższych (*In den Volksschulen, Berufsschulen, Mittelschulen und höheren Lehranstalten*) – nauka religii katolickiej jest przedmiotem zwyczajnym (*ist ordentliches Lehrfach*)¹².

Fakt zawarcia konkordatu z hitlerowską Rzeszą wywołał różnicę zdań w episkopacie niemieckim. Jedni widzieli w nim gwarancję poprawy stosunków pomię-

⁷ Ibidem, s. 235.

⁸ Miano tu na myśli konkordaty z Bawarią (1924), Prusami (1929) i Badenią (1932). Dla innych krajów związkowych – głosił art. 2 konkordatu – „stosowane będą w całości ustalenia zawarte w niniejszym konkordacie”, a więc z Rzeszą Niemiecką.

⁹ AAS 25:1933, 389; por. T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 569.

¹⁰ „In conformité alle norme del presente Concordato” (AAS 29:1929, 275); por. T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 554.

¹¹ AAS 25:1933, 389; por. też A. Mercati, *Raccolta di Concordati su materie ecclesiastiche tra la Sancta Sede e le Autorité Civili*, Tipografia Poliglotta Vaticana 1954, t. 2 (1915–1954), 186; T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 569.

¹² AAS 25:1933, 401; por. też A. Mercati, op. cit., t. II, s. 193; T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 239; K. Warchałowski, *Nauczanie religii w formie obligatoryjnej...*, s. 204.

dzy Kościołem a państwem, inni zaś nie mieli złudzeń i dostrzegali w tym „zręczny manewr polityczny Hitlera w celu politycznego rozbicia katolików niemieckich i zwiększenia władzy partii narodowosocjalistycznej”¹³. I rzeczywiście, niemal natychmiast po zawarciu umowy konkordatowej była ona łamana przez Hitlera. Nic w tym dziwnego, jeśli weźmie się pod uwagę antykatolickie nastawienie hitleryzmu.

Papież Pius XII w przemówieniu wygłoszonym 2 czerwca 1945 r. do kolegium kardynalskiego wyjaśniał powody zawarcia konkordatu z Rzeszą Niemiec w sposób następujący: „Wiosną 1933 r. rząd Rzeszy sugerował Stolicy Apostolskiej zawarcie konkordatu, czemu towarzyszyła oczywiście zgoda episkopatu oraz większej części katolików niemieckich. Uwzględnić należy też fakt, że konkordaty zawarte dotychczas z niektórymi krajami niemieckimi (*Länder*) i konstytucja weimarska nie zapewniały i nie gwarantowały w sposób dostateczny poszanowania przekonań wiary, praw i swobody działania katolików. W tych warunkach takie gwarancje mogły być uzyskane wyłącznie na podstawie układu, a więc konkordatu zawartego w formie uroczystej z rządem centralnym Rzeszy”¹⁴.

1.2. Konkordat z Bawarią

W okresie międzywojennym Stolica Apostolska zawarła – poza Rzeszą – kilka konkordatów i układów z państwami niemieckimi. Wszystkie one były dziełem nuncjusza apostolskiego, początkowo w Monachium, następnie w Berlinie, Eugenio Pacelliego, późniejszego papieża Piusa XII.

Pierwszym z nich był konkordat z Bawarią z 29 marca 1924 r.¹⁵ Jak stwierdzono w jego preambule, został zawarty w celu „trwałego i nowego uporządkowania pozycji Kościoła katolickiego w Bawarii w sposób dostosowany do zmienionych okoliczności”¹⁶. Państwo bawarskie, gwarantując swobodne i publiczne wyznawanie religii katolickiej, uznało prawo Kościoła do wydawania w ramach jego kompetencji zarządzeń i dekretów wiążących wiernych Kościoła (art. 1 § 1).

Zagadnieniem, które w konkordacie bawarskim potraktowano najszerzej, było szkolnictwo oraz nauka religii. Artykuły 4 § 3 oraz 7 § 1 zawierały gwarancję, że nauka religii katolickiej będzie wykładana jako przedmiot obowiązkowy w takim zakresie, jaki obowiązywał przed zawarciem konkordatu¹⁷. Zapis ten dotyczył jedynie tzw. szkół ludowych, zarówno podstawowych, jak i wyższych szczebli dwustopniowej szkoły średniej (*Lehranstalten*)¹⁸.

¹³ T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 242.

¹⁴ Cyt. za: T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 243.

¹⁵ A. Mercati, op. cit., t. II, s. 18–30; por. W. Schulz, *Bemerkungen zum Vertrag zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Freistaat Bayern zur Änderung und Ergänzung des Bayerischen Konkordats vom 29.3.1924*, „Apollinaris“ 1975, nr 48, s. 161 i nn.

¹⁶ Cyt. za T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 221.

¹⁷ AAS 17:1925, 44–46; por. W. Schulz, op. cit., s. 161.

¹⁸ T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 212.

Jak widać, Bawaria zawarła konkordat ze Stolicą Apostolską wcześniej aniżeli Rzesza Niemiecka, zaś gwarancje dotyczące nauki religii w szkołach publicznych miały swoją prawną podstawę w obowiązującej wówczas Konstytucji weimarskiej z 1919 r., która w art. 149 gwarantowała nauczanie religii katolickiej we wszystkich szkołach publicznych¹⁹. Zakres nauczania religii w szkołach publicznych Bawarii gwarantowany konkordatem był zatem wyższy niż w weimarskiej ustawie konstytucyjnej i w późniejszej umowie konkordatowej z Rzeszą.

Dnia 2 września 1966 r. w Monachium podpisane zostały następane dwa układy między Stolicą Apostolską i Bawarią. Pierwszy z nich dotyczył Wydziału Teologii Katolickiej w Uniwersytecie w Ratyzbonie²⁰, drugi zaś zniesienia Wyższej Szkoły Filozoficzno-Teologicznej w mieście Freising i zapewnienia studiów teologicznych na uniwersytecie w Monachium²¹. Ponieważ regulacje dotyczące wyższych szkół teologicznych nie są przedmiotem niniejszego opracowania, pozostają bez żadnego komentarza.

Kolejny był układ z 7 października 1968 r., dotyczący zmian i uzupełnień art. 5 i 6 konkordatu bawarskiego z 29 marca 1924 r.²² W preambule do tego układu obie strony stwierdziły, że „nowa sytuacja w dziedzinie szkolnictwa” skłoniła Państwo Bawarskie do przeprowadzenia daleko idącej reformy szkolnictwa podstawowego (*Volksschulwesens*) oraz szkół kształtujących nauczycieli, implikującej konieczność zmiany konkordatu zawartego 29 marca 1924 r.²³ Stolica Apostolska pozytywnie ustosunkowała się do tej propozycji.

W preambule do następnego, aktualnie obowiązującego układu między Stolicą Apostolską i Bawarią, zawartego 4 września 1974 r., stwierdza się podobnie, że „nowa organizacja struktury szkolnej w Bawarii [...] wymaga zmiany dotychczasowych układów i dostosowania ich do nowych okoliczności”²⁴. W art. 7 tego układu jest zapisana gwarancja, iż „nauka religii stanowi zwyczajny przedmiot we wszystkich szkołach publicznych, do których religia została wprowadzona”²⁵.

Skonstatować należy, że wspomniana regulacja konkordatowa jest zgodna z postanowieniami Konstytucji Bawarskiej, która w art. 136 również zapewnia naukę religii we wszystkich szkołach publicznych Bawarii i – jak to podkreśla K. Warchałowski – w swej treści jest zbieżna z art. 7 § 3 Konstytucji RFN²⁶.

¹⁹ K. Warchałowski, *Nauczanie religii w formie obligatoryjnej...*, s. 212.

²⁰ AAS 58:1966, 1135–1137.

²¹ Ibidem, 1138–1140.

²² AAS 67:1969, 163–168.

²³ T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 449.

²⁴ AAS 66:1974, 601–619; por. T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 452.

²⁵ AAS 66:1974, 609–610; por. K. Warchałowski, *Nauczanie religii w formie obligatoryjnej...*, s. 212.

²⁶ K. Warchałowski, *Nauczanie religii w formie obligatoryjnej...*, s. 212.

1.3. Dolna Saksonia

Dnia 26 lutego 1965 r. podpisany został w Hanowerze konkordat między Stolicą Apostolską i Dolną Saksonią²⁷. Dokument składa się ze wstępu oraz 20 artykułów. Dołączony do niego załącznik dotyczy kształcenia nauczycieli i szkolnictwa, stanowi jego integralną część składową. W preambule dokument nawiązuje do dotychczasowych konkordatów zawartych między Stolicą Apostolską i Prusami (1929) oraz Rzeszą Niemiecką (1933) oraz stwierdza, że umowa ta ma na celu przyjazne ułożenie stosunków między stronami na zasadach zamieszczonych w dwóch wyżej wymienionych konkordatach.

Co się tyczy nauczania religii katolickiej w publicznych szkołach Dolnej Saksonii, art. 7 § 1 stanowi, iż „nauczanie religii katolickiej jest przedmiotem zwyczajnym”²⁸. Kilka lat później w Hanowerze 21 maja 1973 r. podpisano nowy układ między Stolicą Apostolską a Dolną Saksonią, wprowadzający pewne zmiany do konkordatu zawartego 26 lutego 1965 r. Umowa dotyczyła tylko spraw szkolnictwa²⁹. I tak na przykład w art. 6 ust. 1 Dolna Saksonia gwarantuje „zachowanie i zakładanie katolickich szkół stopnia podstawowego” (1–4 rok nauki szkolnej). Gwarancje te obejmują także klasy przygotowawcze³⁰. Wymiana dokumentów ratyfikacyjnych została dokonana 30 listopada 1973 r. Od tego momentu układ zaczął obowiązywać.

1.4. Sara

Układ pomiędzy krajem Sary i Stolicą Apostolską, dotyczący szkół prywatnych pozostających w gestii Kościoła katolickiego, został zawarty 21 lutego 1975 r.³¹, zaś konwencję pomiędzy układającymi się stronami dotyczącą kształcenia nauczycieli religii katolickiej oraz nauki tejże religii w szkołach krajowych Sary podpisano 12 lutego 1985 r.³² Dokumenty ratyfikacyjne tego ostatniego układu wymieniono 29 listopada 1985 r. w Bonn i od tego dnia układ obowiązuje.

W związku z układami zawartymi z poszczególnymi krajami RFN należy się słowo wyjaśnienia co do obowiązywalności konkordatów: pruskiego z 1929 r. i z III Rzeszą Niemiecką z 1933 r. Ustawa o likwidacji państwa pruskiego, wydana 25 lutego 1947 r. przez Sojuszniczą Radę Kontroli Niemiec, zlikwidowała państwo pruskie jako pod-

²⁷ Pełny tekst konkordatu w AAS 57:1965, 834–856; przekład polski przytacza w całości E. Stachura w swej rozprawie doktorskiej pt.: *Konkordaty posoborowe jako wyraz soborowej doktryny Kościoła*, Warszawa 1984, s. 177–191 (maszynopis).

²⁸ AAS 57:1965, 839; por. T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 442; E. Stachura, op. cit., s. 183–184.

²⁹ AAS 65:1973, 643–646; por. E. Stachura, op. cit., s. 73.

³⁰ T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 446.

³¹ AAS, 1975, 248–254; przekład na język polski: T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 471–474. Użyte sformułowanie: „szkoły pozostające w kwestii Kościoła katolickiego” (art. 2) obejmuje szkoły prowadzone przez kościelne organizacje lub stowarzyszenia katolickie uznane w sensie kościelnoprawnym za właścicieli szkoły – takie wyjaśnienie znalazło się w protokole uzupełniającym do art. 2.

³² AAS 78:1986, 222–230; por. T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 474.

miot prawa międzynarodowego³³. Automatycznie przestały więc obowiązywać wszystkie układy międzynarodowe zawarte przez państwo pruskie, z konkordatem z 1929 r. włącznie. III Rzesza Niemiecka – jako państwo – również przestała istnieć, a w jej miejsce powstały dwa odrębne państwa: Republika Federalna Niemiec i Niemiecka Republika Demokratyczna, z tym że żadne z nich nie mogło być uznawane za sukcesora III Rzeszy. „W związku z tym – jak podkreśla T. Włodarczyk – uznać należy, że i konkordat z 1933 r., podobnie jak inne układy międzynarodowe zawarte przez III Rzeszę Niemiecką, nie obowiązuje”³⁴. Jeśli zatem poszczególne kraje wchodzące w skład Republiki Federalnej Niemiec oraz Stolica Apostolska uznają obowiązywalność wymienionych wyżej konkordatów i zawierają układy je uzupełniające oraz wyjaśniające, zdaniem cytowanego autora, „należy to rozumieć jako wtórne uznanie przez strony obowiązywalności tych konkordatów [...], co nie ma nic wspólnego z ich ogólną obowiązywalnością odnośnie do terenów, na które nie rozciąga się dziś suwerenna władza Republiki Federalnej Niemiec”³⁵.

2. Konkordaty z Republiką Austrii

Pierwszy konkordat ze Stolicą Apostolską Austria zawarła 18 sierpnia 1855 r. Układ ten został sporządzony tylko w języku łacińskim³⁶. Artykuł 1 stwierdza, że „religia katolicka, apostolska, rzymska w całym cesarstwie austriackim i w każdej jego części korzystać będzie z tych wszystkich praw i przywilejów, które ma z prawa Bożego i postanowień kanonicznych”³⁷. W art. 5 zostało zawarte oświadczenie, że „całe wykształcenie młodzieży katolickiej we wszystkich szkołach, zarówno publicznych, jak i prywatnych, dostosowane będzie do wymagań religii katolickiej”, zaś nad wykonaniem tego zapewnienia mają czuwać biskupi³⁸. Co więcej, art. 7 ustalał, że w gimnazjach i szkołach średnich, przeznaczonych dla młodzieży katolickiej, mogli nauczać jedynie nauczyciele katoliccy³⁹. Konkordat nawiązał zatem do dawnej tradycji szkół wyznaniowych. Już sam fakt włączenia materii szkolnej do umowy konkordatowej oraz sposób regulacji były na owe czasy – zauważa K. Warchałowski – przedsięwzięciem pionierskim i nowatorskim⁴⁰.

W dniu 5 czerwca 1933 r. Stolica Apostolska i Republika Austriacka zawarły nowy konkordat, ratyfikowany 1 maja 1934 r.⁴¹, który w pewnej części posiada moc

³³ A. Kłafkowski, *Granica polsko-niemiecka a konkordaty z lat 1929 i 1933*, Warszawa 1948, s. 149 i n.

³⁴ T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 475.

³⁵ Ibidem.

³⁶ A. Mercati, op. cit., t. I, s. 821–844; por. T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 149.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, s. 882.

³⁹ Ibidem, s. 823.

⁴⁰ K. Warchałowski, *Nauczanie religii w formie obligatoryjnej...*, s. 221.

⁴¹ AAS 26:1934, 249–283; A. Mercati, op. cit., t. II, s. 160–184.

obowiązująca po dzień dzisiejszy. Najważniejsze postanowienia dotyczące obowiązkowej nauki religii we wszystkich niższych i średnich szkołach, sprawowania nad nią nadzoru i kierownictwa, zawierały art. 6 § 1, 2, 3 i 4. Regulacje te miały służyć rozwojowi katolickiego szkolnictwa w Austrii, a tym samym stworzyć warunki do przyszłego rozwoju publicznego wyznaniowego charakteru tegoż szkolnictwa⁴².

Aktualnie sprawy nauczania religii w szkołach publicznych gwarantuje układ ze Stolicą Apostolską z 9 lipca 1962 r. pod nazwą Układ zawarty między Stolicą Apostolską i Republiką Austriacką dotyczący uregulowania zagadnień szkolnych⁴³. To nowe porozumienie wynikało z potrzeby dokonania odpowiednich regulacji w duchu Soboru Watykańskiego II oraz w zgodzie ze współczesnymi standardami prawnymi, jakie obowiązują w państwach demokratycznych⁴⁴.

3. Konkordat z Republiką Portugalii

Do roku 1940 obowiązywał w Portugalii konkordat zawarty 20 lipca 1778 r. pomiędzy papieżem Piusem VI i Marią I królową portugalską⁴⁵. Następne układy i konkordaty zawierane od 1778 do 1940 r. dotyczyły spraw szczegółowych⁴⁶. W konkordacie z 1940 r. katolicyzm został uznany za religię narodu portugalskiego, zaś konstytucja z 1933 r. zawierała deklarację, że zasady doktrynalne i moralność chrześcijańska należą do tradycji tego państwa⁴⁷. W wyniku tego szkolnictwo publiczne w Portugalii przybrało charakter wyznaniowy. Nauka w szkołach podstawowych, uzupełniających oraz średnich była wykładana zgodnie z zasadami doktryny i moralności Kościoła katolickiego⁴⁸.

Zmiany polityczne, jakie dokonały się w Portugalii wiosną 1974 r., doprowadziły do zintensyfikowania dyskusji na temat rewizji obowiązującego konkordatu, trwających przez kilka lat. Związane to było zresztą z nową ustawą wyznaniową z 21 sierpnia 1971 r. oraz z nową konstytucją z 23 sierpnia tegoż roku⁴⁹.

Na kanwie przemian politycznych dokonano gruntownej reformy portugalskiego systemu oświatowego. Ostatecznie 15 lutego 1975 r. został zawarty specjalny układ dodatkowy, który potwierdził obowiązywalność konkordatu z 1940 r. w spra-

⁴² T. Włodarczyk, *Konkordaty. Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*, t. I, Warszawa 1986, s. 273.

⁴³ AAS 54:1962, 641–652; por. T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 428–430.

⁴⁴ K. Warchałowski, *Nauczanie religii w formie obligatoryjnej...*, s. 222; por. G. Damizia, *Convezione fra la Sancta Sede e la Repubblica Ausriaca al fine di regolare questioni l' ordinamento scolastico*, „Apollinaris” 1962, nr 35, s. 76–84.

⁴⁵ A. Mercati, op. cit., t. I, s. 509–511.

⁴⁶ T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 352–353.

⁴⁷ K. Warchałowski, *Nauczanie religii w formie obligatoryjnej...*, s. 231.

⁴⁸ AAS 1940, 224; por. K. Warchałowski, *Nauczanie religii w formie obligatoryjnej...*, s. 231; T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 355.

⁴⁹ T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 361.

wach dotyczących nauczania religii w szkołach publicznych⁵⁰. Ze strony Stolicy Apostolskiej układ podpisał kardynał sekretarz Stanu Jan Villot, ze strony Portugalii – minister sprawiedliwości Francisco Selgado Zenha. Wymiany dokumentów ratyfikacyjnych dokonano w Lizbonie 23 kwietnia 1974 r.⁵¹

Podsumowanie

Jak mogliśmy w niniejszym opracowaniu skonstatować, nauczanie religii w formie obligatoryjnej zostało zagwarantowane w konkordatach z III Rzeszą Niemiecką (1933), Bawarią (1924) – nowelizowany w latach 1968 i 1974, Dolną Saksonią (1965), Sarą (1985), Austrią (1962) i Portugalią (1940).

Gwarancje zabezpieczające prawo Kościoła katolickiego do nauczania religii w szkołach publicznych tychże państw wyrażają się przede wszystkim w zakresie nauczania, jego wymiarze czasowym, w układaniu własnych programów, zapewnieniu nauczycielom religii należynej im pozycji analogicznej do nauczycieli innych przedmiotów, wreszcie w sprawowaniu nadzoru nad nauczaniem religii w szkołach. Istotą tego systemu jest bowiem traktowanie religii jako zwykłego przedmiotu, czyli takiego, który musi być umieszczony w normalnym planie lekcyjnym.

W systemie, w którym nauka religii jest obligatoryjna, dla zagwarantowania wolności religii, sumienia i wyznania muszą być ponadto spełnione pewne warunki: możliwość zwolnienia z lekcji religii uczniów bezwyznaniowych; stworzenie dla tych ostatnich równoległego przedmiotu o charakterze religijnie bezwyznaniowym. Najczęściej jest to etyka, historia religii, religie świata itp. i uczniowie niebiorący udziału w lekcjach religii mają obowiązek uczestniczenia w lekcjach „zastępczych”. Ponadto szkoła ma obowiązek zapewnienia lekcji religii dla dzieci innych wyznań aniżeli wyznanie katolickie, przy uwzględnieniu odpowiedniej liczby takich uczniów; co gwarantuje wszystkim równe prawa w ramach wzajemnej tolerancji i niedyskryminacji na tle wyznaniowym.

I jeszcze jedno. W wielu państwach – celem zagwarantowania pełnej wolności religijnej – w miejsce obligatoryjnego systemu nauczania religii w szkołach publicznych wprowadzono system fakultatywny. I tak np. we Włoszech zmiana systemu obligatoryjnego na fakultatywny nastąpiła na mocy umowy zawartej ze Stolicą Apostolską w 1984 r., będącej nowelizacją konkordatu laterańskiego z 1929 r., obowiązującego od 7 czerwca tego roku⁵². Znamienne jest tutaj postanowienie art. 9 nr 2, wyrażające się w słowach: „Republika Włoska, uznając wartość kultury religijnej i mając świadomość tego, że zasady katolicyzmu stanowią część historycznego dziedzictwa narodu włoskiego, nadal zapewnić będzie, w zakresie celów szkolnych,

⁵⁰ AAS 67:1975, 435–436; por. K. Warchałowski, *Nauczanie religii w formie obligatoryjnej...*, s. 232.

⁵¹ T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. II, s. 361–362.

⁵² T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. I, s. 196–202.

nauczanie religii katolickiej we wszystkiego rodzaju i stopnia publicznych szkołach nieuniwersyteckich”⁵³. Na mocy tej umowy nauczanie religii zostało zagwarantowane we wszystkich szkołach publicznych (także w przedszkolach) z wyłączeniem uniwersytetów⁵⁴. Jednakże w celu poszanowania wolności religijnej generalną zasadą obowiązującą w tym zakresie ma być zasada fakultatywności korzystania z nauczania religii, w pełni respektująca wolność osobistą, a zwłaszcza wolność sumienia uczniów oraz ich rodziców⁵⁵.

W Polsce powrót nauki religii do szkół publicznych nastąpił najpierw w drodze instrukcji Ministerstwa Edukacji Narodowej z 1990 r., a następnie na mocy ustawy z 7 września 1991 r. o systemie oświaty oraz rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobów nauczania religii w szkołach publicznych⁵⁶. Możliwość nauczania religii w szkołach publicznych została zagwarantowana – na zasadzie równości – także wyznawcom innych wyznań czy religii⁵⁷. Powyższe gwarancje potwierdza konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską z 1993 r.⁵⁸

Summary

The mandatory system of religion education in public schools in the light of selected concordats

Key words: Catholic Church, concordats, the education system, teaching, mandatory religion classes.

The subject of this article is an attempt to analyse the religion teaching in the mandatory form guaranteed by concordats from the Third Reich (1933), Bavaria (1924) – amended in 1968 and 1974, Lower Saxony (1965), Sarah (1985), Austria (1962) and Portugal (1940). Concordat guarantees protecting the right of the Catholic Church to teach religion in public schools in these countries are expressed primarily in the field of religion education, its time dimension, in preparing their own educational programs, providing religion teachers a rightful position like those teachers of other subjects, and finally in the supervision on the teaching of religion in schools.

⁵³ Cyt. za T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. I, s. 206; por. też J. Krukowski, op. cit., s. 142.

⁵⁴ Nr 5 protokołu uzupełniającego w stosunku do art. 9 konkordatu (por. T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. I, s. 210).

⁵⁵ Art. 9 nr 2 posiada następujące brzmienie: „W poszanowaniu wolności sumienia oraz odpowiedzialności wychowawczej rodziców każdemu gwarantuje się prawo wyboru do korzystania lub niekorzystania z wymienionego nauczania” (cyt. za: T. Włodarczyk, *Konkordaty...*, t. I, s. 207).

⁵⁶ Na temat powrotu religii do szkoły oraz kontrowersji wokół katechezy szkolnej por. interesującą pracę dyplomową (w maszynopisie) *Powrót nauczania religii do polskiej szkoły*, napisaną pod kierunkiem B. Pillar SAC, Ełk 1996, zwłaszcza s. 12–18.

⁵⁷ Szerzej rozwija tę kwestię J. Krukowski, op. cit., s. 141–143.

⁵⁸ Art. 12 konkordatu (por. W. Góralski, W. Adamczewski, *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską z 28 lipca 1993 r.*, Płock 1994, s. 73–84).